

Антикографічний туризм на Півдні України: стан, передумови й специфіка

Предметом дослідження є питання подальшого розвитку антикографічного туризму на українському Півдні.

Метою дослідження є з'ясування стану, передумов та специфіки антикографічного туризму на Півдні України.

Методи дослідження. У праці використані діалектичний метод наукового пізнання, метод аналізу і синтезу, порівняльний метод, метод узагальнення даних.

Результати роботи. У статті визначено проблеми розвитку антикографічного туризму на півдні нашої держави, розглянуто передумови його виникнення в ретроспективі й окреслені нинішня специфіка і особливості подальшого розвитку в перспективі. Детально розглянута і описана туристична інфраструктура даного виду туризму. Доведена необхідність розвитку історичного дайвінг-туризму у цьому регіоні на прикладі зарубіжного досвіду.

Висновки. Результатами проведеного дослідження стали наступні висновки: історико-археологічні пам'ятки древньогрецьких колоній на Півдні України залишаються серцевиною вітчизняної краєзнавчої туристичної індустрії, а їх збереження – це обов'язок держави. До них на території України відносяться острів-комплекс Березань, Ольвія, Тира, Херсонес Таврійський, Пантікапей, Німфей, Кіммерік, Калос-Лімен. Грецький та ізраїльський досвід доводять необхідність розвитку історичного дайвінг-туризму у регіоні.

Ключові слова: туризм, антикографічний туризм, грецькі поліси, колонізація, рекреація, історичний дайвінг-туризм, артефакти, заповідник.

ВАЖИНСКИЙ Ф.А.,
КОЛОДИЙЧУК А.В.

Антикографический туризм на Юге Украины: состояние, предпосылки и специфика

Предметом исследования является вопрос дальнейшего развития антикографического туризма на украинском Юге.

Целью исследования является выяснение состояния, предпосылок и специфики антикографического туризма на Юге Украины.

Методы исследования. В работе использованы диалектический метод научного познания, метод анализа и синтеза, сравнительный метод, метод обобщения данных.

Результаты работы. В статье определены проблемы развития антикографического туризма на Юге нашего государства, рассмотрены предпосылки его возникновения в ретроспективе и очерчены нынешняя специфика и особенности дальнейшего развития в перспективе. Подробно рассмотрена и описана туристическая инфраструктура данного вида туризма. Доказана необходимость развития исторического дайвинг-туризма в регионе на примере зарубежного опыта.

Выводы. Результатами проведенного исследования стали следующие выводы: историко-археологические памятники древнегреческих колоний на Юге Украины остаются сердцевинной отечественной краеведческой туристической индустрии, а их сохранение – это обязанность государства. К ним на территории Украины относятся остров-комплекс Березань, Ольвия, Тира, Херсонес Таврический, Пантикапей, Немфей, Киммерик, Калос-Лимен. Греческий и израильский опыт доказывают необходимость развития исторического дайвинг-туризма в регионе.

Ключевые слова: туризм, антикографический туризм, греческие полисы, колонизация, рекреация, исторический дайвинг-туризм, артефакты, заповедник.

Anticographic tourism in the South of Ukraine: state, preconditions and specifics

The subject of the study is the issue of the further development of anticographic tourism in the Ukrainian South.

The purpose of the study is to find out the condition, preconditions and specifics of anticographic tourism in the South of Ukraine.

Research methods. In the work used dialectic method of scientific knowledge, the method of analysis and synthesis, comparative method, method of data aggregation.

Results of work. The paper defines the problems of development of anticographic tourism in the south of our state, the preconditions for its occurrence in the retrospective are considered and the current specificity and features of further development in the future are outlined. The tourist infrastructure of this type of tourism is considered and described in detail. The necessity of development of historical diving-tourism in this region is proved on the example of foreign experience.

Conclusions. The results of the conducted study resulted in the following conclusions: Historical and archaeological sites of the ancient Greek colonies in the south of Ukraine remain the core of the local lore tourism industry, and their preservation is a duty of the state. They in Ukraine include the island complex Berezan, Olbia, Thira, Chersonesos Taurida, Pantikapai, Nymphii, Kimmerik, Kalos-Limen. Greek and Israeli experience proves the need to develop historical diving tourism in the region.

Keywords: tourism, anticographic tourism, Greek polises, colonization, recreation, historical diving-tourism, artefacts, reserve.

Постановка проблеми. Древньогрецька колонізація Північного Причорномор'я у 7–6 століттях до нашої ери привела до виникнення міст-держав, які проіснували аж до кінця епохи Стародавнього світу (тобто п'ятого століття нашої ери). Довга історія цих полісів нараховує 12 століть. Вони існували як самостійні військово-політичні утворення, так і в складі Римської імперії та тимчасово залежного від неї Боспорського царства, що було розташоване на Керченському та Таманському півостровах. Якщо говорити про сучасність, то їхні руїни стали центрами притягання античного туризму. Можна виділити чотири райони античного туризму на Півдні України (з урахуванням тимчасово окупованих територій Криму та Севастополя): район Тіра (м. Білгород-Дністровський), район Березань-Ольвія, район Херсонес-Керкінітіда, район Боспору (Пантікапей).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В плані економіки і туризму антикографії в літературі уваги приділено небагато, проте досліджень у сфері історії і краєзнавства тут є вдосталь: це праці А. Доватура, Д. Каллістова, С. Кржицького, В. Смолія, І. Шишова та ін. Окремі аспекти географії туризму й туристичного краєзнавства з відомих «античних» місць затрунули

у своїх працях С. Кузик, В. Петранівський, М. Рутинський та ін. Проте цілісно ця проблематика не досліджувалася, тому обрана наукова проблема є актуальною і потрібною.

Мета статті – з'ясувати стан, передумови й специфіку антикографічного туризму на Півдні України.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо спочатку незаселений, але зате привабливий в туристичному плані лиманний острів Березань (Очаківський район на Миколаївщині). Грецька назва Березані – Борисфеніда. До острова туристи можуть дістатися водним шляхом (який обслуговують катери), від розташованого на іншому боці села Рибаківка. Площа острова становить майже 24 га. Туристична пам'ятка античних часів нині входить до складу академічного заповідника «Ольвія», куди входить також всесвітньовідоме Ольвія. Березанське поселення після розмиву Таганрозького поселення залишилось єдиним в районі північного узбережжя Чорного моря, що залишилось від раннього періоду древньогрецької колонізації. Саме в цьому його туристична і науково-культурна цінність. Проте, об'єкт до недавнього часу державою належно не охоронявся і зазнавав періодичних руйнувань в результаті

дій вандалів, а також засмічення. Природна особливість об'єкта в тому, що це лише один з двох материкових островів (як острів Зміїний) у всьому регіоні. Давньогрецьке поселення було створено ще у 7 ст. до н.е., коли острів ще був півостровом, який пізніше частково затопило морем, в результаті чого він став, власне, островом. З культурно-археологічних знахідок, що були в Борисфеніді, можна назвати святилище Афродіти (+ храм) та святилище Ахілла Понтараха.

Більше відомим для туристів історико-археологічним заповідником є Ольвія, залишки якої розташовані на Бузькому лимані (річкова дельта Південного Бугу та Дніпра) на території площею у 50 га. Туристичній привабливості пам'ятки сприяє близькість розташування до обласного центру – міста Миколаєва. В комплекс входять подвійні ворота Ольвії, типічна грецька агора, священні Західний та Східний теменоси (руїни храму Зевса, храму Аполлона Дельфінія), ольвійські лазні, іподром, некрополь (цвинтар), майстерні, судовий декастерій, древні житлові приміщення та театр. Важливою пам'яткою був збудований в Ольвії палац царя скіфів Скіла, а також залишки римської гарнізонної цитаделі на ольвійських приміських пагорбах в районі балки Заяча. Цікавинкою для туристів являються бронзові ольвійські монети, зроблені у вигляді дельфінчиків. В обігу ходили ще одні унікальні місцеві грошові одиниці – «рибки». Ольвія зникла з історичної арени на початку 4 віку н.е. в результаті нападу гунських племен, які прийшли з Азії, в епоху Великого переселення народів.

Ще один об'єкт античного туризму на Півдні України, розташований на неокупованій її території – це грецька колонія Тіра, яка була розташована у гирлі ріки Дністер. Історична пам'ятка збереглася погано, оскільки була забудована середньовічним містом Аккерман на фундаментах споруд фактичного, а частково – залита водами Дністровського лиману в результаті повеней. Тому збереглося лише 10–12 га території древньогрецького міста. Безумовно головною спорудою залишилась римська цитадель площею майже 3 га зі стінами і вежами, а також двоколонним портиком. У римському форті проходили службу вексиліяції (підрозділи) першого італійського легіону та 11-го римського легіону Клавдія. Зберігся частково також й тірський некрополь, а також залишки житлових споруд. По суті, Тіра на Дністрі була головним римським військовим об'єктом в

регіоні (оборонні лінії в три ряди), а такою базою Мезійської ескадри римського військового флоту (відомих ще з часів першого імператора Октавіана Августа маневрених лібурн). Оборонний пункт римських військ часів Траяна знаходився ще й на території села Орловка (Одещина).

Херсонес Таврійський знаходиться на околицях сучасного Севастополя (між Пісочною і Карантинною бухтами) і займає площу у 33 гектари. У червні 2013 року об'єкт увійшов до переліку світової спадщини ЮНЕСКО. Колонія була заснована у 5 ст. до н.е. і через вигідне географічне розташування на Кримському півострові змушена була відстоювати свою позиції у воєнних діях, в основному з скіфськими племенами. Робити самостійно це було непросто, тому жителі Херсонеса просили допомоги у понтійських правителів, а згодом – у Римської імперії; така допомога була надана, а воєнні експедиції на північ сягали нинішньої Херсонської області і Керченського півострова (походи Діофанта, придушення повстання Савмака у 2 ст. до н.е., походи Плавта Сільвана у 1 ст. н.е.). Як і Тіра, Херсонес був римською військовою сухопутною базою (де стояли вексиліяції трьох римських легіонів), а також військово-морською базою Риму. Українська держава довгий час планувала створити Херсонеський археологічний парк (на зразок існуючих тривалий час грецьких, італійських, іспанських), проте події 2014 року в Криму завадили цим планам реалізуватися. В західній частині Криму залишились руїни давньогрецького полісу Керкінітіда, в межах міста Євпаторія. Воно існувало з 6 по 2 століття до нашої ери як окреме державне утворення, поки не було захоплене і зруйноване скіфами, а його територія увійшла до складу степової Скіфії.

Столичним містом (а не містом-державою, як розглянуті вище приклади) Боспорської держави був Пантікапей, який розкинувся на 100 гектарів і знаходиться, на відміну від Фанагорії, на українському березі Керченської протоки. Цей метрополійний центр древніх часів тяжів до відомої гори Мітридат (висота понад 90 м) в районі сучасного міста Керч. Тутешніх туристів приваблює міфічне походження міста, до якого приклали руки знамениті аргонавти. Крім того, Пантікапей називають батьківщиною древньогрецького героя Геракла. В комплекс ключових споруд міста входили: древній акрополь + храм Аполлона та храм Діндімени на горі Мітридат, портова аго-

ра, палаци боспорських царів (палац Спартокідів), храм Афродіти–Діоніса, залишки оборонної стіни міста, елітний некрополь. Особливістю міста є характер його укріплень, який значно перевершує грецькі Афіни. На півдні міста примикає до ланцюга сотні пагорбів, що іменуються краєзнавцями як Юз–Оба. Саме тут знаходяться елітарні скіфські поховання. Цікавою для туристів є тутешня древня нумізматика – цінні пантикапейські золоті монети–статери. Засноване греками місто Феодосія у 6 ст. до н.е. зберегло свою древньоісторичну назву (точніше повернулось до неї у 1804 році). На околицях східнокримського Ельтігена розташувалася ще одна грецька колонія – місто Німфей. В ньому є святилище Деметри, «алея склепів», релігійний теменос. Місто входило до плеяди боспорських полісів і славилось своєю гаванню, про нього згадував ще знаменитий автор трагедій Есхіл. Площа міста сягає лише 9 га, а саме місто знаходиться лише на відстані 17 км від Пантікапею в районі Керчі. До речі, воно було завойовано у 4 ст. до нашої ери боспорським правителем Сатиром I і включено таким чином до складу Боспорського царства. В районі гори Опук, за півсотні кілометрів до Керчі на південний захід, розташовується древній грецький Кіммерік. Знамените це місто як оборонний форпост Боспорської держави від набігів скіфів (циклопічні стіни товщиною біля 3 метрів). Воно розгорнулось на 5 гектарів. Якщо Рим це місто на семи пагорбах, то Кіммерік – місто на трьох пагорбах. Для туристів воно цікаве не лише фортифікацією, але й цінною керамікою (підвал з пифосами – грецького посуду великих розмірів).

Проте не завжди державні власті були байдужі у ділі розвитку античного туризму і збереження історичної античної спадщини. Це наглядно можна побачити на прикладі історичного району давньогрецького міста Калос Лімен (Тарханкутський півострів в західній частині Криму). Ще у 1987 році тут був створений музей, а в 1997 році – заповідник. Історичний досвід міста показує, що через уразливе географічне розташування – в глибині скіфської території, місто не могло розвиватися мирно і повноцінно, незважаючи на тісні зв'язки з Херсонесом Таврійським. Саме місто було невеликим за розмірами і розкинулося всього на чотири гектари. Особливістю міста були дві гавані, наявні в його розпорядженні. Через це місто одержало назву «Прекрасна гавань». Сьогодні воно знаходиться

в межах сучасного міста Чорноморське (Ак–Мечеть). У місті був 16–метровий маяк, на якому був військовий загін, озброєний катапультами, а також оборонний мур з чотирикутними вежами. Це вдалося встановити за археологічними розкопками. Поселенці у грецьких колоніях заснували декілька святилищ міжполісного призначення [2]: Афродіти Апатури – поблизу Фанагорії; святилище із статуєю Партенос – на мисі Партеній; кабірів, Афродіти, Деметри – у Німфеї; Деметри – на Гіполаєвому мисі (в місці злиття Дніпра та Південного Бугу); гай Гекати – на Кінбурнському півострові; Ахіллів дром – на Тендрівській косі; святилище Ахілла на острові Левка (острів Зміїний).

Підводні археологи знайшли у берегів Греції залишки древнього міста на місці стоянки флотів протиборчих сторін у морській битві при Саламіні, що відбулася в епоху греко–перських війн, у 480 р. до н.е. Точніше – це острів Саламін, що знаходиться у затоці Саронікос в Егейському морі, неподалік від столичного міста Афіни. Про ці місця писав ще Есхіл у своїй трагедії «Агамемнон» (вийшла в 458 р. до н.е.). Крім того, Саламін – це ще острів гомерівського героя Аякса. Знайдена статуя бога Гермеса, а також залишки 15–метрової споруди, можливо адміністративної будівлі часів давнини. Не виключено, що знайдені цінні артефакти просто випали з військових кораблів часів саламінської битви. Головною проблемою тут є важкодоступність артефактів, які лежать на морському дні. Для вчених головне співставити письмові історичні джерела (праці Геродота) зі знайденими пам'ятками минулих епох, щоб відтворити перебіг тодішніх подій у правильному порядку. Туризму заважає те, що острів перетворений частково у військовий об'єкт, оскільки він уже в наші часи став базою грецьких військово–морських сил. Сприяє туризму клімат острова, де є роцці фісташкових дерев, дуже розвинуте садівництво. Загалом, на прибережних територіях (Атика, Пелопоннес) добре розвинутий туризм, проте історичний дайвінг залишає бажати кращого. Ще один грецький центр історичного дайвінг–туризму – Амбракійська (інша назва – Артська) затока. Тут йдеться про битву на мисі Акцій у вересні 31 року до н.е. Також Амбракійська місцина приваблює туристів своєю фауною – морськими черепахами [6], дельфінами, енотами. Провідний у світі центр історичного дайвінг–туризму – Ізраїль. За кількістю древ–

ніх пам'яток він сильно поступається Греції, однак інфраструктура тут значно краще підготовлена. У 1984 році біля берегів Ізраїлю, під водою, був знайдений Атліт–Ям (7000 р. до н.е.). Коректніше кажучи – це неолітичне село біля берегів Ізраїлю, значно старіше за єгипетські піраміди Хеопса і Джосера (3 тисячоліття до нової ери).

Висновки

Отже, історико–археологічні пам'ятки древньо–грецьких колоній на Півдні України залишаються серцевиною вітчизняної краєзнавчої туристичної індустрії, а їх збереження – це обов'язок держави. До них на території України відносяться острів–комплекс Березань, Ольвія, Тіра, Херсонес Таврійський, Пантікапей, Німфей, Кіммерік, Калос–Лімен. Грецький та ізраїльський досвід доводять необхідність розвитку історичного дайвінг–туризму у регіоні.

Список використаних джерел

1. Доватур А. И., Каллистов Д. П., Шишова И. А. Народы нашей страны в «Истории» Геродота. Тексты, перевод, комментарий. М., 1982. 456 с.
2. Кржицький С. Д. Античні держави Північного Причорномор'я // Енциклопедія історії України: Т. 1: А–В / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. К.: Наукова думка, 2003. 688 с. Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Antychni_derzhavy.
3. Кузык С. П. Географія туризму: навч. посіб. К.: Знання, 2011. 271 с.
4. Літопис руський / пер. з давньорус. Л. Є. Махновця; відп. ред. О. В. Мишанич. К.: Дніпро, 1989. XVI+591 с.
5. Петранівський В. Л., Рутинський М. Й. Туристичне краєзнавство: навч. посіб. К.: Знання, 2006. 575 с.
6. ΑΡΧΕΛΩΝ Σύλλογος Γιατην Προστασία Της Θαλάσσιας Χελώνας; Website. 2019, Jun 22. Retrieved from www.archelon.gr.

References

1. Dovatur, A. I., Kallistov, D. P., Shishova, I. A. (1982). *Narody nashey strany v «Istorii» Gerodota. Teksty, perevod, kommentariy* [Peoples of our country in the «History» of Herodotus. Texts, translation, comment]. Moscow. [in Russian].
2. Krzhytskyy, S. D. (2003). *Antychni derzhavy Pivnichnoho Prychornomor'ya* [Ancient states of the Northern Black Sea region]. In V. A. Smoliy (Ed.), *Entsyklopediya istoriyi Ukrayiny* [Encyclopedia of the history of Ukraine]: Vol. 1: A–V. Institute of History of Ukraine

of the National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv: Naukova dumka. Retrieved from http://www.history.org.ua/?termin=Antychni_derzhavy. [in Ukrainian].

3. Kuzyk, S. P. (2011). *Heohrafiya turyzmu* [Geography of tourism]: Manual. Kyiv: Knowledge. [in Ukrainian].
4. Myshanych, O. V. (Ed.) (1989). *Litopys rus'kyu* [Chronicle of Rus]. Translated from language of Ancient Rus. Kyiv: Dnipro. [in Ukrainian].
5. Petranivsky, V. L., & Rutynsky, M. Y. (2006). *Turystychne krayeznavstvo* [Tourist local studies]: Manual. Kyiv: Knowledge. [in Ukrainian].
6. ΑΡΧΕΛΩΝ Σύλλογος Γιατην Προστασία Της Θαλάσσιας Χελώνας [ARCHELON Association for the Protection of the Sea Turtle]: Website (2019, Jun 22). Retrieved from www.archelon.gr. [in Greek].

Дані про автора

Важинський Федір Анатолійович,

к.е.н., старший науковий співробітник, ДУ Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долишнього НАН України

e-mail: Kaf-et@uzhnu.edu.ua

Колодійчук Анатолій Володимирович,

к.е.н., доцент, Ужгородський торговельно–економічний інститут Київського національного торговельно–економічного університету

e-mail: info@utei-knteu.org.ua

Данные об авторе

Важинский Федор Анатольевич,

к.э.н., старший научный сотрудник, ГУ Институт региональных исследований им. М.И. Долишнего НАН Украины

e-mail: Kaf-et@uzhnu.edu.ua

Колодийчук Анатолий Владимирович,

к.э.н., доцент, Ужгородский торговельно–экономический институт Киевского национального торговельно–экономического университета

e-mail: info@utei-knteu.org.ua

Data about author

Fedir Vazhynsky, Y,

Ph.D., Senior Researcher, SI «Institute of Regional Research n.a. M. I. Dolishniy of the NAS of Ukraine»

e-mail: Kaf-et@uzhnu.edu.ua

Anatoly Kolodiychuk,

PhD, Associate Professor of Uzhgorod Trade and Economic Institute of the Kyiv National Trade and Economic University

e-mail: info@utei-knteu.org.ua